

УКРАЇНА. ЗДОРОВ'Я НАЦІЇ	Науково-практичний журнал	Міністерство охорони здоров'я України. Український інститут громадського здоров'я МОЗ України	Київ	Щоквартально	Слабкий Г. О. Тел./факс (044) 529-70-27, 230-27-19
ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОЇ МУЗИЧНОЇ АКАДЕМІЇ УКРАЇНИ ІМ. П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО	Науковий журнал	Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського	Київ	Щоквартально	Рожок В. І. Тел./факс (044) 270-50-99
АР КРИМ					
НАУКОВИЙ ВІСНИК: ФІНАНСИ, БАНКИ, ІНВЕСТИЦІЇ	Науково-практичний журнал	Національна академія природоохоронного та курортного будівництва	Сімферополь	—	Воробйов Ю. М. Тел. (0652) 26-79-70
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ					
ЖИВИ, НЕ ХВОРИЙ!	—	Запорізький обласний центр здоров'я	Запоріжжя	—	Назаренко Н. Тел. (061) 228-10-30
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ					
СУЧАСНІ РЕСУРСООЕНЕРГОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ГІРНИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА	Науково-виробничий збірник	Кременчуцький державний політехнічний університет ім. Михайла Остроградського	Кременчук	Двічі на рік	Єфремов Е. Тел. (05366) 3-11-13
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ					
СЧАСТЛИВАЯ	Розважальний додаток до газети "Налоги и бухгалтерский учет"	Видавничий дім "Фактор"	Харків	Щомісячно	Дроздецька Л. Тел. (057) 719-49-45

*Матеріал підготували співробітники
відділу наукового опрацювання
обов'язкових примірників
Книжкової палати України*

РЕЦЕНЗІЇ

Друковане слово під радянською цензурою

Федотова О. О. *Політична цензура друкованих видань в УСРР — УРСР (1917—1990 рр.) : монографія / О. О. Федотова. — К. : Парлам. вид-во, 2009. — 352 с.*

В умовах сучасної глобалізації інформаційних процесів на принципово новий щабель підіймається проблема збереження національної духовної спадщини, природної самобутності, оскільки протистояти культу сумнівних цінностей можна лише шляхом достовірного висвітлення власної історії та переоцінки багатьох її уроків. Як відомо, без минулого немає майбутнього, і з того приводу цілком очевидне те, що чимало причин кризових явищ сьогодення слід шукати в подіях учорашніх, зокрема за часів нашої нещодавньої історії. Саме тому монографію Оксани Федотової можна вважати вельми актуальною, оскільки нею висвітлена історія цензурного обмеження творів друку впродовж радянського періоду.

Характерною особливістю роботи є комплексний міждисциплінарний підхід щодо вивчення обраної теми під кутом зору суміжних галузей знання, а саме: політології, книгознавства, документознавства, фондознавства, архівознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, літературознавства, правознавства, культурології, видавничої справи, журналістики тощо.

Надзвичайно важливим для наукового висвітлення проблеми виступає обраний об'єкт дослідження — полі-

тична цензура друкованих видань, що поетапно вивчається в контексті становлення та розвитку основних напрямів ідеологічного контролю друкованої продукції, а саме: бібліотечної, книготорговельної та музейної сфери, увезення видань з-за кордону, збереження державних таємниць у пресі.

Принадгідно зауважимо, що всі означені напрями діяльності органів цензури розглядаються фактично вперше, адже історія цензури в Україні досі не написана. З того приводу рецензована наукова монографія становить величезний інтерес для сучасних дослідників, оскільки в ній уперше: простежується історія друкованих видань в Україні під кутом зору становлення та розвитку органів цензури в СРСР; уточнюється ряд термінів та понять, які стосуються розуміння цензури як складного соціокультурного явища; комплексно висвітлюються основні напрями ідеологічного контролю друкованих видань упродовж 1917—1990 рр.; розглядається історія організації та формування спецфондів друкованих видань в УСРР — УРСР; поетапно простежуються характерні особливості цензурної політики з контролем творів друку залежно від змін ідеологічного курсу протягом радянського періоду; у результаті опрацювання раніше невідомих архівних джерел уводиться до наукового обігу значна кількість неопублікованих документів; пропонується періодизація історії політичної цензури друкованих видань в УРСР.

Хронологічні межі роботи охоплюють майже весь радянський період з 1917 по 1990 рр., тобто від моменту встановлення радянської влади та заборони перших опозиційних газет — до скасування Головліту в УРСР у січні 1990 р. Як зазначено в книзі, "Декрет про друк", загальновідомий текст якого засвідчив "тимчасову" заборону всіх контрреволюційних органів друку, насправді став відповідною точкою

в історії радянського ідеологічного терору. Тому безпосередній факт організації Головліту в 1922 р. О. Федотова цілком слушно розглядає не як визначальний поворот щодо ідеології та культури, а як логічне продовження конкретної політики влади.

Безперечною заслугою авторки є те, що монографія має всі ознаки системного дослідження, яке ґрунтується на основі співставлення чотирьох груп архівних джерел та використання великого масиву опублікованих документів. Власне, поєднання фізично розрізаних документів центральних архівосховищ Києва (партійних, цензурних, державних, громадських) дало змогу достовірно висвітлити історію цензури друкованих видань у Радянській Україні та вперше ввести до наукового обігу раніше невідомі науці види архівних джерел.

Скажімо, суттєвий інтерес становить опрацювання дослідницею матеріалів так званих "Окремих папок". Згадані джерела розкривають механізм реалізації цензурного контролю друкованої продукції. Їхнє наповнення відбивають багаточисельні партійні директиви щодо вилучення творів друку з освітніх установ, бібліотечної та книготоргівельної мережі, варіанти проскрипційних матеріалів (списки, реєстри, покажчики) тощо.

Книга має добре продуману проблемно-хронологічну структуру, складові частини якої послідовні та узгоджені між собою. У передмові авторка досить переконливо доводить важливість, складність і значущість обраного нею дослідження; чітко формулює мету та завдання наукової роботи, говорить про її методологічні засади та засоби реалізації етапних завдань.

Монографію формують п'ять розділів. Перший із них присвячено висвітленню джерельної бази, історіографії та методології дослідження, що власне й реалізовано достатньо повно й науково обґрунтовано. Другий розділ містить матеріал, що віддзеркалює головні тенденції розвитку складного явища цензури як у вітчизняній, так і у світовій практиці з найдавніших часів. Детально розкрито також сутність політичної цензури та уточнено ряд її термінологічних понять і дефініцій.

Наступні розділи можна вважати базовими з погляду на те, що саме в них показані основні віхи розвитку цензури друкованих видань в Україні за радянської доби. Принцип викладу матеріалу в них, а також внутрішня структура відповідають особливостям етапів розвитку й формування політичної цензури в УСРР — УРСР загалом та цензури творів друку, зокрема.

У післямові підбито основні підсумки дослідження, сформульовані важливі теоретичні та науково-практичні положення, висунуті перспективи щодо подальшої наукової діяльності в галузі цензури творів друку.

Наприкінці книги для зручності користування нею поданий допоміжний іменний покажчик, який, зважаючи на величезну кількість згаданих у роботі осіб, вкрай необхідний. Список літератури та архівних джерел становить 631 позицію.

Варто зазначити, що дослідницею надано уточнений перелік проскрипційних матеріалів, які ілюструють результати діяльності Головліту (усього 31 назва). У книзі вперше наводяться відомості щодо цілого ряду покажчиків та списків заборонених цензурою творів.

Також заслуговує на увагу здійснений авторкою тематичний аналіз українських видань, які увійшли до останнього радянського "Зведеного списку книг, що підлягають виключенню з бібліотек та книготоргівельної сітки" (1988). Цікаво, що переважну більшість цих творів склали книги, які побачили світ протягом 1917—1925 рр.

Важливість творчого здобутку О. Федотової полягає в тому, що виконана нею робота сприяє з'ясуванню місця друкованої продукції, втраченої внаслідок діяльності органів радянської цензури, у духовній спадщині українського народу. Так, у книзі аргументовано доведено: запровадження різних видів комуністичної цензури зумовило вилучення з відкритих фондів майже половини всіх творів друку, виданих в Україні протягом радянського періоду. Значну частину їх становили цінні праці з різних галузей знань. Отже, цілеспрямоване знищення друкованих видань і розроблення системи спецзберігання забороненої літератури призвели до втрати для українців значного пласту національної та світової культури.

У цілому на підставі проведеного дослідження авторкою зроблено висновок, що без систематизованих знань про механізм функціонування політичної цензури як сукупності ідеологічних принципів і норм не можна здійснити повноцінне висвітлення закономірностей та особливостей розвитку духовної сфери українського суспільства за умов тоталітаризму, зокрема у вигляді ідеологічного контролю друкованої продукції.

За нашим переконанням, саме в цьому — особлива значимість для вітчизняної історичної науки результатів рецензованої праці, що дають змогу вточнити ряд усталених понять в історіографії і, насамперед, однобічне уявлення про цензуру. Цілком негативною є її роль в Україні за радянської влади, оскільки, використовуючи цензуру в тоталітарній державі з політичною метою, невелика група людей нав'язала нації як норму ідеологічну одноманітність.

Відаючи належне важливості рецензованої праці, мусимо вказати й на певні недоліки. Так, хронологічні межі роботи надмірно розширені й сягають навіть часів стародавньої історії.

На нашу думку, наведена у параграфі "Контроль видань у процесі удосконалення інститутів цензури в 1930—1940 рр." (розділ III) інформація щодо найбільш типових мотивів заборон з змістовною ознакою більш логічно укладалася б у параграф "Сутність та основні поняття цензури творів друку" (розділ II), оскільки згадані тематичні сюжети щодо вилучення творів стосуються не лише 1930-х рр., а й характерні для усього радянського періоду.

Стиль викладу іноді грішить описовістю та недостатньо глибоким аналізом досліджуваних явищ. Цитуючи певного автора, дослідниця не завжди розрізняє його позицію й власну, тому інколи не зрозуміло, чи погоджується вона з наведеним джерелом, чи ні.

Висловлені критичні зауваження аж ніяк не стосуються наукового змісту монографії (мають лише перспективний рекомендаційний характер), поява якої — важлива подія у вітчизняній науці, адже репрезентована книга — перша в нашій країні системна праця з історії цензури.

Аналіз змісту, засобів, а також наслідків функціонування цензури друкованих видань в УСРР — УРСР сприятиме якісно новому рівню знань з історії України, політології та допоміжних історичних дисциплін. Результати роботи також можуть бути застосовані в ході проведення комплексних міждисциплінарних досліджень з історії культури, журналістики; бібліотечної, видавничої, музейної, архівної справи тощо.

*Галина Ковальчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу стародруків та
рідкісних видань НБУВ*